

Сторінки історії

УДК: 618.9-006.6(091)

ЕМПІРИЧНІ ПОГЛЯДИ ЦІЛИТЕЛІВ/ЛІКАРІВ НА РАК МОЛОЧНОЇ ЗАЛОЗИ У ДО НАУКОВИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ МЕДИЦИНИ

І.М. Ковальська¹, Д.Є. Москвяк-Лесняк²

¹ Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького

Кафедра соціальної медицини, економіки та організації охорони здоров'я (зав. - проф. В.В. Рудень)

² Міський комунальний клінічний пологовий будинок № 1 м. Львова (головний лікар - Л.Д. Шекета)

Реферат

Результати виконаного авторами аналізу доступного з античних часів інформаційного масиву згідно історичних документів щодо раку молочної залози переконливо засвідчують, що в донеуковий період розвитку медицини вміння тодішніх лікарів діагностувати дану злоякісну патологію базувалися на емпіричних знаннях, тоді як результати лікування раку грудної залози малися неефективними і носили симптоматичний/паліативний характер, а за профілактику даного недугу та фактори ризику у його виникненні тоді ще не думали.

Ключові слова: рак молочної залози, донеуковий період розвитку медицини, емпіричні погляди лікарів, історія медицини, діагностика, лікування, профілактика, чинники ризику

Abstract

PRESCIENTIFIC EMPIRICAL VIEWS OF BREAST CANCER

I.M. KOVALSKA, D.Ye. MOSKVIK-LESNIAK

The Danylo Halytsky National Medical University in Lviv

This paper analyzes the information about breast cancer found in historical documents. Breast cancer diagnosis in the prescientific period was based on empirical knowledge, and treatment was ineffective, being primarily symptomatic/palliative. There was no concept of breast cancer prophylaxis or risk factors.

Key words: breast cancer, prescientific period of medicine, empirical views, history of medicine, diagnostics, treatment, prophylaxis, risk factors

Вступ

На тлі кризових явищ у стані здоров'я людності новітньої України, де ключовим є епідеміологічний перехід від інфекційної до неепідемічної захворюваності, виняткової сутності та значимості набирають питання збереження та зміцнення здоров'я жінок, що варто розглядати, на переконання Гойди Н.Г. (2004 р.), як вагомі компоненти популяційного здоров'я населення та основної складової національного медично-демографічного розвитку країни [8].

Поміж чинників, що негативно впливають на стан здоров'я жінок в Україні (безпліддя;

інфекції, що передаються статевим шляхом; аборти; тощо) вагоме значення мають злоякісні новотвори, серед яких рак молочної залози в значній мірі є домінуючим [3].

Підтвердженням останньої тези є те, що злоякісні пухлини тканин молочної залози у світі обіймають перше місце серед усіх форм раку жінок, котрих дана патологія протягом життя вражає у співвідношенні від 1:13 до 1:9 жінок у віці від 13 до 90 років. Кількість випадків раку молочної залози в розвинених країнах планети Земля значно збільшилася після 1970-х років. За цей феномен вважають частково відповідальними стали стиль життя населення розвинених країн, що пояснюється відповідними змінами, зокрема те, що в сім'ях стало менше дітей, а терміни грудного вигодовування скоротилися [34]. Оскільки молочна залоза складається з однакових тканин у чоловіків і жінок, то рак молочної залози іноді зустрічається і у чоловіків, хоча випадки раку молочної залози у чоловіків складають менше 1% від загальної кількості хворих цим недугом [37].

Гортаючи сторінки тисячоліть та століть через доступні інформаційні документи в даному науковому дослідженні ми зробили спробу увійти через просвіти минулого до початків в донеуковому періоді розвитку медицини у питанні діагностики, лікування та профілактики цілителів/лікарями раку молочної залози, що і робить дане наукове дослідження актуальним у власному змісті.

Мета роботи - аналіз емпіричної уяви на вправність цілителів/лікарів щодо діагностики, лікування, профілактики та чинників виникнення раку молочної залози в донеуковому періоді розвитку медицини.

Матеріал і методи

У ході виконання наукової роботи використані такі методи як бібліографічний, історико-літературний синтез, ретроспективний аналіз, нау-

кова абстракція, а також методи дедуктивного освідмлення, структурно-логічного аналізу із врахуванням принципів системності.

Результати й обговорення

Не перебільшеним є те судження, що молочні залози жінки з часів Єви відіграють та виконують важливу роль у здоров'ї. Саме жіночі груди слугують не стільки для вигодовування новонародженої дитини, скільки являються окрасою жіночої статті та є символом прекрасної довершеності людського тіла, атрибутом жіночності з неповторною своєрідною деталлю - повік-віків жіночі перси вабили на увагу осіб сильнішої половини людства [21].

Прославлялися і прославляються жіночі зваби в скульптурі, художній літературі, поезії, театрі, кіно, по телевізору і навіть в рекламі. Проте, значну увагу жіночій спокусі в мистецтві приділили: одним і найвизначніших живописців венеціанської школи художник Якопо Робусти (1518-1594 рр.) (більше відомий як Тинторетто) в картинах "Портрет жінки з голими грудьми" та "Даная" (1580 р.) [27], великий фламандський маляр Пітер Пауль Рубенс (1577-1640 рр.) в картині "Союз Землі та Води" (1618 р.) [28], знаменитий голландський художник Рембрант Хармес ван Рейн (1606-1669 рр.) в картині Даная (1647 р.) [26], французький живописець та графік Фердінан Віктор Єжен Делакруа (1798-1863 рр.) в картині "Жінка в білих панчохах" (1834 р.) [6], французький художник Едуар Мане (1832-1883 рр.) у роботах "Блондинка з оголеними грудьми" (1878 р.) та "Олімпія" (1863 р.) [18], французький маляр Гоген Поль (1848-1903 рр.) на полотні "Дві дівчини" (1899 р.) [5] тощо.

А втім, контрастом мистецькому та поетичному сприйняттю з терпким присмаком послугують "прагматичні" та безпристрасні описи молочних залоз у популярному англomовному підручнику під назвою "Анатомія Грея: описова та хірургічна теорія" (1858 р.) [1]. "Ці залози, писав Генрі Грей, є модифікованими потовими залозами. Вони виробляють молоко і відносяться до додаткових залоз генеративної / відтворюючої системи. У жінки вони є двома півсферичними піднесеннями, розташованими спереду та з боків грудної клітки, де кожна з них розміщується від другого ребра зверху до шостого ребра

знизу, і від середини грудини до середньо-пахової лінії. Їх вага та розміри різняться у різні періоди життя та у різних індивідуумів".

Поряд з цим, ці "дві півсфери", що вигодували мільярди людей, нерідко приносять безліч клопоту їх володаркам у зв'язку із появою в них больових відчуттів, дискомфорту, пухлиноподібних утворень та найгрізнішого захворювання - раку молочної залози. Якраз тому, протягом століть, жіночі груди слугують об'єктом безперервної медичної та суспільної полеміки про шляхи їх зцілення.

У контексті говореного, варто зазначити, що проблема раку молочної залози є такою ж давньою, як і вся історія медицини. Авангардне вивчення задокументованого факту злоякісної патології молочної залози у суспільному розвитку людства сягає незапам'ятних часів, оскільки перші описи про онкологічне захворювання жіночих грудей (хоча сам термін "рак" ще не був відомий і не використовувався) трактуються у правдивому єгипетському манускрипті [19], якого відшукав у 1862 році Едвін Сміт у єгипетському місті Луксорі [29]. У цьому сувої, що відноситься до часів Єгипетських пірамід (2,5-3 тис. р. до н. е.), завдовжки 15 футів (близько 4,5 метра), так званому, "Папірусі Едвіна Сміта" [20], повідомляється про вісім випадків раку молочної залози, один з яких був у чоловіка.

Тут годиться послатися на опис розшифрованого тексту хірургічного випадку № 45 манускрипту Едвіна Сміта, де говориться: "Якщо ти обстежиш хворого з виступаючими пухлинами на грудях та виявиш, що вони поширилися по всіх грудях; поклавши руку йому на груди поверх пухлин, що розрослися, ти відчуєш, що вони дуже холодні на дотик, коли до них доторкаються; у них немає грануляції, не утворилася рідина, немає рідких виділень, і вони не здаються опуклими... Великі пухлини, що розрослися є тверді: дотик до них подібний дотику до грудки щільної матерії: їх можна зрівняти із зеленим плодом, твердим і холодним на дотик" [39]. Саме такий об'єктивний стан у діагностиці пухлин молочної залози в античні часи переконливо потверджує, що вже тоді пухлини розподіляли на холодні/опуклі - з набряком молочної залози та запальні - швидше за все абсцеси, що мало відповідне значення для вибору тактики їх лікуван-

ня. Так, для лікування запальних пухлин рекомендувалася коагуляція або застосування вогненного дреля/припікання. При виявленні холодної пухлини/раку молочної залози ніякого лікування не рекомендувалося [30].

Констатацією останньої тези слугує наведений єгипетським лікарем Імхотепом (3 тис. р. до н. е.) у тексті папірусі Едвіна Сміта опис раку молочної залози: "Якщо, оглядаючи жінку, знаходиш щільну пухлину в грудях, немає лихоманки, зернистості, болі, то хвороба, з якою тебе кличуть боротися, лікування не має" [33].

У період існування ветхого Вавілоу медична професія була широко розвиненою, а також ретельно регламентованою. Діяльність тодішніх цілителів регулювалася Кодексом Хаммурапі (2250 р. до н. е.), з уцілівших сторінок якого ми дізнаємося, що вже і тоді діагностували та лікували пухлини при допомозі бронзового ланцета, за що, згідно даного закону, заможні пацієнти сплачували 10 срібних шекелів, тоді як бідні люди та слуги таку послугу оплачували відповідно 2 або 5 шекелями. Сама оплата за лікування прирівнювалася до високої, оскільки щорічна рента за житло середнього класу дорівнювала 5 срібним шекелям, а щоденний заробіток ремісників становив всього 1/5 шекеля [10].

Прославлений древньогрецький історик Геродот (484-425 р.р. до н.е.) [4] залишив для нащадків оповідь про те, коли у дружини персидського царя Дарія Атосси розвився рак з масивними виразками молочної залози, що, власне, вона і приховувала протягом багатьох років. Дружина правителя Атосси звернулася за медичною допомогою до знаменитого лікаря Демоседесу (525 р. до н. е.) лише тоді, коли пухлина досягла великих розмірів і почала її турбувати. Тип лікування раку молочної залози в описі Геродота не вказується, проте значиться, що принцеса була вилікувана, оскільки історик вважає, що у неї, можливо, не було злоякісної пухлини [14].

Цей вагомий з ретроспективи випадок раку молочної залози в той дуже ранній період розвитку суспільства дав Геродоту підставу засвідчити легковажність до власного здоров'я самої дружини персидського царя Дарія Атосси - "... із-за порочної скромності принцеса не бідкалася, поки пухлина була невеликих розмірів" [32] та висунути концепцію про раннє виявлення й лі-

кування хвороби. Мовчання хворої жінки в даній ситуації є цілком зрозумілим та пояснюваним, оскільки в той час лікування раку молочної залози здійснювали шляхом "випалювання" - це, ймовірно, була якась форма припікання, що викликала не менший жах, чим її назва [24].

Прославлений від роду і через усі віки "батько медицини" Гіппократ (460-370 р.р. до н. е.), основоположник Гуморальної Теорії Медицини, залишив для нащадків писемну серію чудових трактатів, звідки ми маємо змогу довідатися про хвороби того часу, серед яких актуальною є уговореній темі праця під назвою "Про карциному" [35]. За переказами, одного разу до Гіппократа прийшла по допомогу знатна пані з Абдери, у якої пухлина з грудей розповсюдилася на шкіру і утворила тверду кірку, схожу на панцир краба, а через сосок виділялася серозно-кров'яниста рідина [25]. Спонтелічений лікар так і не зміг допомогти пацієнтці, але дивну хворобу описав і дав їй відповідну назву "карцинома грудей", що значило злоякісну пухлину з перифокальним запаленням [16, 22].

Саме запропонованими Гіппократом назвами "карциноз" ("carcinos") та "карцинома" ("carci-noma"), що тлумачиться як "краб" (основною чого, мабуть, є той вид кровоносних судин на пухлинах, що нагадує витягнуті клішні краба) і описувався/ється діагностований рак покривних тканин, де суфікс "ома" означає припухлість, звідки, власне, і появився термін "cancer", що перекладається як "рак" [31]. Для опису пухлин Гіппократ уживав також термін "onkos" від якого відбулося слово "онкологія", що за сутністю тлумачиться як "наука про пухлини" та використовуване в подальшому як назва всіх дисциплін, що вивчають рак.

Не маючи засобів для доказу наявності хвороби, окрім ретельного спостереження та гіпотез, Гіппократ явно мав вагомий підстави ідентифікувати групу певних станів як ракові захворювання [23], тим більше що він написав про їхнє лікування наступне: "У випадках схованого раку краще не прибігати ні до якого лікування, оскільки ліковані хворі швидко вмирають, а без лікування вони можуть прожити довго" [2]. Це засвідчує, що саме Гіппократу належить перша спроба провести класифікацію новоутворів, оскільки він вже розпізнавав рак скритий та рак з розпадом [13].

Римський лікар Авл Корнелій Цельс (25 р. до н. е.-50 р. н. е.), основоположник медичної термінології, переклав грецьке слово "carcinos" на латинь (лат. cancer - краб) та запропонував на ранній стадії рак лікувати видаленням пухлини, а на пізніх - не лікувати взагалі [11].

У II сторіччі н.е античний медик Клавдій Гален (131-200 pp.) узаконив термін "рак", описавши форму пухлини, подібну на краба: "Карцинома - це пухлина, злаякісна й щільна, що має виразки, хоча інколи буває без виразок. Вона одержала свою назву від краба... Ми часто спостерігали пухлини на грудях, подібні на краба, і як клішні цієї тварини розташовані з обох сторін тулуба, так і вени, розтягнуті грізною пухлиною, нагадують його за формою" [15], а також використав слово "oncos" для опису всіх інших пухлин, що і дало сучасний корінь слову "онкологія" [17]. Клавдій Гален першим запропонував хірургічне лікування раку молочної залози із збереженням великого грудного м'яза. Він же, як і Гіппократ був прихильником "гуморальної" теорії раку молочної залози та інших органів, що викликається, на переконання Галена, "чорною жовчю", - теорії, що домінувала в медицині того часу впродовж цілого тисячоліття [36].

Подібно Гіппократові, Гален застерігав проти втручання на просунутій стадії хвороби, але навіть тоді підтримував до деякої міри ідею скринінгу, прийшовши до висновку, що хвороба на ранній стадії може бутивилікувана: "Мивиліковували ранній рак без хірургічної операції, але коли поразення сягало значного розміру,вилікувати нікого не вдавалося" [38].

В арабських країнах великий цілитель Авіценна (980-1037 pp.), що служив головним лікарем госпіталю в Багдаді, в одній із найбільш знаменитих книг в історії медицини "Каноні лікарської науки" (не раніше 1023 р.) у розділі "Про лікування пухлин", у контексті Гіппократової "гуморальної" теорії раку молочної залози та інших органів подав класифікацію пухлин, акцентував увагу на причинах та рекомендував дотримуватися молочної дієти, а також здійснювати ексцизію "поверхневих" пухлин розкаленим залізом [12].

У Європі з часів Галена і до XVI століття так і не простежувалося будь-якого прогресу в лікуванні раку молочної [9].

У контексті наявної з древніх часів інформації про рак чи інші захворювання вартим є зазначити, коли тодішні лікарі опис хвороб вважали зайвим, оскільки основна увага приділялася лікуванню хворих, тому і в ранній історії медицини зустрічаються лише поодинокі повідомлення про рак молочної залози [7].

Висновок

Результати опрацьованого доступного з античних часів інформаційного масиву за історичними документами щодо раку молочної залози переконливо засвідчують, що в донауковий період розвитку медицини вміння тодішніх лікарів діагностувати дану злаякісну патологію базувалися на емпіричних знаннях, тоді як результати лікування раку грудної залози малися неефективними і носили симптоматичний/паліативний характер, а за профілактику даного недугу та фактори ризику у його виникненні тоді ще не думали.

Література

1. Анатомия Грея (учебник): - Режим доступу: [http://ru.wikipedia.org/wiki/Анатомия_Грея_\(учебник\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Анатомия_Грея_(учебник))
2. Афоризмы Гиппократов. / Афоризм #38. // Журнал "Твое здоровье" / Издательство Знание. - 1996. Октябрь - декабрь. - № 4: - Режим доступу: <http://lechebnik.info/611/23.htm>
3. Використання досягнень популяційної генетики в профілактичній медицині / А. М. Сердюк, О.І. Тимченко, В.В. Єлагін та ін. // Довкілля та здоров'я. - 2001. - №2 (17). - С. 49 - 51.
4. Геродот: - Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Геродот>.
5. Гоген Поль. Картины и биография Поля Гогена: - Режим доступу: <http://smallbay.ru/gauguin.html>
6. Делакруа, Эжен: - Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Делакруа,_Эжен
7. Детская онкология Что такое рак?: - Режим доступу: <http://www.save-life.ru/oncology> в
8. Довідник з питань репродуктивного здоров'я. / Під редакцією проф. Гойди Н.Г. - К., Вид-во Раєвського, 2004:128с.
9. Дымарский Л.Ю. рак молочной железы. - М.: Медицина, 1980. - 192 с.
10. Законы вавилонского царя Хаммурапи - Старовавилонский период (кін. XX - поч.. XVI ст. до н.е.): - Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/hammurap.htm>
11. Злаякісна пухлина : - Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Злаякісна_пухлина
12. Ибн Сина (Авиценна). Канон врачебной науки, лист 5 из 72 : в библиотеке FictionBook: - Режим доступу: http://fictionbook.ru/.../kanon.../read_online.html?..

13. Історичні описи раку молочної залози: - Режим доступу: [http://ru.wikipedia.org/wiki/Рак молочной железы](http://ru.wikipedia.org/wiki/Рак_молочной_железы)
14. Как избежать рака молочной железы: - Режим доступу: <http://onko.front.ru/m10.htm>
15. Карцинома (carcinoma): - Режим доступу: <http://www.xumuk.ru/biospravochnik/155.html>
16. Карцинома : - Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Карцинома>
17. Клавдій Гален (Γαλῆνος, лат. Claudius Galenus; *129 або 131 - бл. 200) - античний медик: - Режим доступу: <http://www.fitness.slask.pl/earty/?title=>
18. Мане, Едуар : - Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Мане,Едуар>
19. Медицина Древнего Египта: папирус Эберса: - Режим доступу: <http://www.egypt-portal.com/meddrevegipt/ebers.php>
20. Мертц Б., Древний Египет Храмы гробницы иероглифы - 2007, - 363 с.
21. Мовчан Ю. Мастопатія вирок долі чи привід переглянути життєву позицію?: - Режим доступу: <http://www.zvyagel.com.ua/?p=533>
22. Онкология. Наука об опухолях: - Режим доступу: <http://www.euromedicine.ru/oncology/>
23. Онкология: Рак. Немного истории: - Режим доступу: <http://www.borispliss.ru/content/view/30/18/>
24. Рак. Небагато історії: - Режим доступу: <http://www.med-line.info/srd.html>
25. Рак молочной железы (דשֶׁה נָטֶרס): - Режим доступу: <http://www.med.israelinfo.ru/enciclopedia/244/>
26. Рембрандт - вдохновенный порыв к счастью: - Режим доступу: <http://rembr.ru/happy.php>
27. Робусті, Якопо: - Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Тинторетто>
28. Рубенс Питер Пауль. Картины и биография Питера Пауля Рубенса: - Режим доступу: <http://smallbay.ru/rubens.html>
29. Семиглазов В.Ф. Хирургическое лечение рака молочной железы (история и современность) Практическая онкология - т. 3, № 1 - 2002. - С. 21-28
30. Семиглазов В.Ф., Семиглазов В.В. История. Древние свидетельства опухолей: - Режим доступу: http://www.opuhol.ru/catalogue.php?cat_part=15
31. Хронология рака: - Режим доступу: <http://www.cancerquest.org/index.cfm?page=2407&lang=russian&changeto=russian#>
32. Шведова Ульяна. Приговор. С правом обжалования. // Эхо планеты (Москва, Россия), № 6, 13 февраля 2009, С. 34: - Режим доступу: <http://dlib.eastview.com/browse/doc/19630679>
33. Breasted J. The Edwin Smith Surgical Papyrus. - Chicago: University of Chicago Press, 1930. - Vol. 1. - P. 363-463.
34. Chu, S.Y.; Lee, N.C.; Wingo, P.A.; and Webster, L.A. Alcohol consumption and the risk of breast cancer. American Journal of Epidemiology 130(5):867-877, 1989: - Режим доступу: <http://www.aje.oxfordjournals.org/tcontent/vol130/issue5/index.dtl>
35. Encyclopedia Britannica (britannica), Hippocrates, v. 13, Online Encyclopedia, p. 519, retrieved October 14, 2006.
36. Galen, 130-200 AD. The Scribner-Bantam English Dictionary (Ang Talahulugang Ingles ng Scribner-Bantam). (1991)., pahina 376.
37. Jemal A., Murray T., Ward E., Samuels A., Tiwari R. C., Ghafoor A., Feuer E. J., Thun M. J. Cancer statistics, 2005 // CA Cancer J Clin. - 2005. - Т. 55. - № 1. - P. 10-30: - Режим доступу: www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2820670/
38. Niki Papavramidou, PhD, Theodossis Papavramidis, PhD, and Thespi Demetriou, PhD. Ancient Greek and Greco-Roman Methods in Modern Surgical Treatment of Cancer Ann Surg Oncol. 2010 March; 17(3): 665-667: - Режим доступу: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2820670/>
39. The Edwin Smith Surgical Papyrus: - Режим доступу: <http://archive.nlm.nih.gov/proj/tp/flash/smith/smith.html>